

พุทธเศรษฐศาสตร์: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิธาน
Buddhist Economics: An Analytic, Appreciative and Applicative Study

¹วัชรารัตน์ สุนทรวนาเวศ ณ, ²เมธา หริมเทพาธิป และ ³รวิช ตาแก้ว
¹Wachararasamee Soontornwanawaes Shaw, ²Metha Harimtepathip,
and ³Ravich Takaew

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
Graduate School, Suan Sunandha Rajabhat University, Thailand.
E-mail: ¹vajraras.ta@gmail.com, ²metha.ha@ssru.ac.th, ³ravich.tak@gmail.com

Received May 17, 2025; Revised June 16, 2025; Accepted July 11, 2025

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อวิเคราะห์แนวคิดพื้นฐานของพุทธเศรษฐศาสตร์ในเชิงปรัชญา 2) เพื่อวิจัยข้อวิพากษ์และข้อโต้แย้งที่มีต่อพุทธเศรษฐศาสตร์ และ 3) เพื่อวิธานแนวทางการประยุกต์ใช้ในระดับบุคคล ชุมชน และนโยบายสาธารณะ รูปแบบการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงปรัชญา ใช้วิธีการแบบโสกราตีส การตีความ และการไตร่ตรองสะท้อนกลับ เพื่อวิเคราะห์และเปรียบเทียบพุทธเศรษฐศาสตร์กับเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก พร้อมเขียนบรรยายเชิงพรรณนาเสนอแนวทางใหม่ที่สอดคล้องกับปรัชญาหลังนวยุคสายกลาง ผลการวิจัยพบว่า 1. พุทธเศรษฐศาสตร์มีรากฐานอยู่บนหลักอริยสัจสี่ มรรคมงคลแปด และไตรลักษณ์ โดยเน้นการดำเนินชีวิตอย่างมีสติ พอเพียง และไม่เบียดเบียน 2. แนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่เน้นผลประโยชน์สูงสุดและการบริโภคไม่รู้จบ ซึ่งสวนพุทธเศรษฐศาสตร์ไม่ปฏิเสธการเติบโตทางเศรษฐกิจ หากแต่เสนอการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนคุณธรรม จริยธรรม และความสงบเย็นของจิตใจ 3. พุทธเศรษฐศาสตร์สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ทั้งในระดับบุคคลผ่านการฝึกสติ ระดับชุมชนผ่านกิจกรรมเกื้อกูล และระดับนโยบายผ่านการออกแบบระบบเศรษฐกิจที่คำนึงถึงคุณภาพชีวิตมากกว่าผลตอบแทนเชิงวัตถุ งานวิจัยนี้นำเสนอองค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบของโมเดล B.U.D.D.H.A. ซึ่งเป็นแนวทางในการสร้างเศรษฐกิจที่มีหัวใจของความเป็นมนุษย์ และนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับจิตใจและสังคมอย่างแท้จริง

คำสำคัญ: เศรษฐศาสตร์; พุทธเศรษฐศาสตร์; วิเคราะห์; วิจัย; วิธาน

Abstract

This study aimed to (1) analyze the fundamental philosophical concepts of Buddhist economics, (2) appreciate the critiques and counterarguments directed at Buddhist economics, and (3) propose applicable approaches at the individual, community, and public policy levels. The research employed a philosophical methodology incorporating the Socratic dialectic, hermeneutics, and reflective contemplation to analyze and compare Buddhist economics with mainstream economic theories. The study also utilized descriptive narrative writing to propose a new approach aligned with the moderate postmodern paradigm. The findings revealed that (1) Buddhist economics was rooted in the Four Noble Truths, the Noble Eightfold Path, and the Three Characteristics of Existence, emphasizing mindful living, sufficiency, and non-harming; (2) mainstream economics prioritized maximum utility and endless consumption, while Buddhist economics did not reject economic growth but rather advocated development grounded in morality, ethics, and mental tranquility; and (3) Buddhist economics could be applied at the personal level through mindfulness practice, at the community level through mutual support activities, and at the policy level through designing economic systems that prioritized quality of life over material gains. This research presented a new body of knowledge in the form of the B.U.D.D.H.A. model, a framework for developing a human-centered economy that genuinely fostered sustainable development at both the psychological and societal levels.

Keywords: Economics; Buddhist Economics; Analytic; Appreciative; Applicative

บทนำ

ในทศวรรษที่ผ่านมาโลกกำลังเผชิญกับวิกฤตการณ์หลายมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ ความเสื่อมถอยของจริยธรรม และภาวะวิกฤตสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการใช้ตัวชี้วัดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เช่น GDP เพียงตัวเดียว ซึ่งไม่สามารถสะท้อนคุณภาพชีวิตที่แท้จริงได้ (Gotsis, 2023; Daniels, 2005; Brown, 2015) แนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่เน้นประสิทธิภาพสูงสุด การบริโภคไม่รู้จบ และผลตอบแทนทางวัตถุได้กลายเป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนา แต่กลับละเลยมิติของจิตใจและจริยธรรม ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของความสุขอย่างยั่งยืน งานของ Schumacher (1993) หรือ Lennerfors (2015) ได้ชี้ให้เห็นว่าจำเป็นต้องมี “การเปลี่ยนกระบวนทัศน์” (paradigm shift) เพื่อออกแบบระบบเศรษฐกิจที่สมดุลมากขึ้น โดยเฉพาะแนวคิดทางเลือกอย่าง “พุทธเศรษฐศาสตร์” ที่ได้รับความสนใจเพิ่มขึ้นในระดับนานาชาติ งานวิจัยของ Boonsri (2023) ได้แสดงให้เห็นความพยายามในการวัดผลพุทธเศรษฐศาสตร์เชิงปริมาณ แต่ยังคงขาด

การวิเคราะห์เชิงปรัชญาอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการเปรียบเทียบกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ในฐานะ “ระบบความรู้” ที่มีผลต่อโลกทัศน์และพฤติกรรมมนุษย์

เมื่อพิจารณาจากองค์ความรู้ปัจจุบัน ยังพบ “ช่องว่าง” ทางวิชาการที่สำคัญ กล่าวคือ แนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์แม้จะถูกเสนอในเชิงทฤษฎีและแนวปฏิบัติบ้างแล้วจากนักวิชาการไทย เช่น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), (2559) และ อภิชัย พันธเสน (2558, 2564) แต่ยังไม่มีการจัดระบบในเชิงปรัชญาอย่างครอบคลุม โดยเฉพาะการนำเสนอแนวทางวิเคราะห์ วิจัย และวิธานอย่างชัดเจนในระดับบุคคล ชุมชน และนโยบายสาธารณะ งานวิจัยที่มีอยู่ส่วนใหญ่ยังไม่สามารถเชื่อมโยงแนวคิดทางพุทธปรัชญาเข้ากับประเด็นเศรษฐกิจร่วมสมัยได้อย่างเป็นระบบ และยังไม่มีการออกแบบคิดที่สังเคราะห์คุณค่าทางจริยธรรมกับเป้าหมายของการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนในเชิงลึก

บทความวิจัยนี้จึงมุ่งวิเคราะห์แนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ในเชิงปรัชญาผ่านวิธีวิจัยเชิงเอกสาร โดยใช้ภาษาวิธีแบบโสกราตีส การตีความ (Hermeneutics) และการไตร่ตรองสะท้อนกลับ (Reflexive Thinking) เพื่อทำความเข้าใจความหมายเชิงลึกของพุทธเศรษฐศาสตร์ วิเคราะห์ข้อโต้แย้งเชิงทฤษฎี และเสนอกรอบแนวคิดเชิงประยุกต์อย่างเป็นระบบ งานวิจัยนี้ครอบคลุมการวิเคราะห์เอกสารทั้งจากตำราพุทธปรัชญา บทความวิชาการ งานวิจัยในประเทศและต่างประเทศ รวมถึงวรรณกรรมเปรียบเทียบกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลักและแนวคิดเศรษฐกิจทางเลือก เพื่อเสนอองค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบ “B.U.D.D.H.A. Model” ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดที่ประสานระหว่างเศรษฐกิจ จริยธรรม และจิตวิญญาณ โดยมุ่งหวังให้เป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์ จริยศาสตร์ และการพัฒนาที่ยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์แนวคิดพื้นฐานของพุทธเศรษฐศาสตร์ในเชิงปรัชญา
2. เพื่อวิจัยข้อวิพากษ์และข้อโต้แย้งที่มีต่อพุทธเศรษฐศาสตร์
3. เพื่อวิธานแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ในระดับบุคคล ชุมชน และนโยบายสาธารณะ

การทบทวนวรรณกรรม

การทบทวนวรรณกรรมในครั้งนี้มุ่งศึกษางานเขียน บทความวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ (Buddhist Economics) เพื่อสังเคราะห์พัฒนาการขององค์ความรู้ ตลอดจนชี้ให้เห็น “ช่องว่างของความรู้” ที่ยังขาดการวิเคราะห์ในเชิงปรัชญาอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการเปรียบเทียบกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก และการประยุกต์ใช้ในระดับบุคคล ชุมชน และนโยบายสาธารณะ

การวิพากษ์เศรษฐศาสตร์กระแสหลักและพัฒนาการของเศรษฐศาสตร์ทางเลือก

เศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีพื้นฐานอยู่บนแนวคิดที่ว่า มนุษย์เป็นผู้แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตนสูงสุด (Self-interest), มีความต้องการไม่สิ้นสุด (Unlimited wants) และการตัดสินใจของมนุษย์เป็นไปอย่างมีเหตุผล (rational decision-making) โดยเน้นการเติบโตทางวัตถุผ่านดัชนีชี้วัดเช่น GDP (Lennerfors, 2015; Daniels, 2005) อย่างไรก็ตาม งานของ Schumacher (1993), and Daniels (2005) ต่างชี้ให้เห็นว่า เศรษฐศาสตร์แนวนี้อาจไม่สามารถตอบสนองต่อวิกฤตการณ์ทางจิตใจ สิ่งแวดล้อม และจริยธรรมได้อย่างแท้จริง ขณะที่ Kuhn (1970) ก็เสนอว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์ต้องการ “การเปลี่ยนกระบวนทัศน์” (paradigm shift) ซึ่งเป็นที่มาของแนวคิดเศรษฐศาสตร์ทางเลือก

แนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์: ความหมายและพัฒนาการ

พุทธเศรษฐศาสตร์ได้รับการพัฒนาโดยอิงจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ อริยสัจ 4 มรรคมีองค์แปด ไตรลักษณ์ และพรหมวิหาร 4 ซึ่งให้ความสำคัญกับการลดทุกข์ พอเพียง และไม่เบียดเบียน แนวคิดนี้เสนอให้เศรษฐกิจเป็นเครื่องมือแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตภายใน มากกว่าการสะสมวัตถุภายนอก (Schumacher, 1993; Daniels, 2005) ผลงานของ Brown (2015) ชี้ว่า พุทธเศรษฐศาสตร์คือ “เศรษฐศาสตร์ที่มีจิตใจ (An economics of the heart)” ที่ช่วยให้มนุษย์กลับมาตั้งคำถามกับทิศทางของสังคมบริโภค

ขณะที่งานของ Gotsis (2023) วิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างพุทธเศรษฐศาสตร์กับนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม โดยเสนอว่าพุทธเศรษฐศาสตร์สามารถสนับสนุนการออกแบบนโยบายสาธารณะที่มีจริยธรรมเป็นแกนกลาง ด้าน Lennerfors (2015) ก็ชี้ว่า พุทธเศรษฐศาสตร์เป็นการเปลี่ยนกรอบวิธีคิดที่มุ่งเน้น “ความสุขภายใน” มากกว่า “การครอบครองภายนอก” และควรถูกมองว่าเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ทางจริยธรรม

ช่องว่างของความรู้: การประยุกต์เชิงระบบและการวิเคราะห์ปรัชญา

แม้ว่ามีความพยายามจากนักวิชาการไทย เช่น อภิชาติ พันธเสน (2558, 2564) ที่ได้นำเสนอพุทธเศรษฐศาสตร์ในเชิงนโยบาย และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2559) ที่เสนอแนวคิดเศรษฐกิจเชิงธรรมะ แต่ยังคงขาดงานที่วิเคราะห์เชิงปรัชญาในมิติ “วาทกรรมเชิงลึก” และการจัดระบบแนวคิดอย่างครอบคลุมโดยเปรียบเทียบกับกระแสหลักในเชิงทฤษฎีอย่างชัดเจน

อีกทั้ง งานของ Boonsri (2023) ซึ่งนำเสนอพุทธเศรษฐศาสตร์ในมิติการวัดผลเชิงปริมาณ ยังมุ่งเน้นด้านการประยุกต์ในทางเทคนิคมากกว่าการตั้งคำถามเชิงอภิปรัชญา เช่น ความหมายของความสุข การพัฒนา หรือจุดหมายของชีวิตมนุษย์ ดังนั้นจึงยังขาดกรอบวิเคราะห์ที่สามารถผนวกรวมเศรษฐศาสตร์ จริยธรรม และคุณภาพชีวิตเข้าด้วยกันในเชิงปรัชญาอย่างเป็นระบบ

จากการศึกษาวรรณกรรมข้างต้น จะเห็นได้ว่า พุทธเศรษฐศาสตร์เป็นแนวคิดที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และได้รับการนำไปประยุกต์ใช้ในหลายบริบททั้งในระดับปัจเจก ชุมชน และนโยบาย อย่างไรก็ตาม ยังคงขาดงานที่วิเคราะห์ เชิงปรัชญาอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการเปรียบเทียบ

กับเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในฐานะ “ระบบความรู้” และชาโตโมเดลที่สามารถ ประสานระหว่าง จิตวิญญาณ เศรษฐกิจ และสังคม ได้อย่างชัดเจน

กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปรัชญา (Philosophical Research) โดยเฉพาะในลักษณะวิเคราะห์ แนวคิด (Conceptual Analysis) และไตร่ตรองสะท้อนกลับ (Reflective Inquiry) ผู้วิจัยกำหนดกรอบ แนวคิดการวิจัยตามแนวคิดของ กระบวนทรรศน์หลังนวยุคสายกลาง ของ กิรติ บุญเจือ (2545, 2560) ผสานกับ พุทธปรัชญาเถรวาท และแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์เชิงจริยธรรม เช่น Schumacher, อภิชัย พันธเสน และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) โดยมีโครงสร้างการวิจัยแบบ 3 ขั้นตอน ได้แก่ วิเคราะห์ วิจัย วิเคราะห์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่ตั้งอยู่บนฐานของระเบียบวิธีวิจัยทางปรัชญา โดยใช้การวิเคราะห์เชิงลึกผ่านวิธีการสามประการ ได้แก่ วิภาษวิธีแบบโสกราตีส (Socratic Dialectics Method), กระบวนการตีความ (Hermeneutics Process), และกระบวนการไตร่ตรอง (Reflexive Process) เพื่อให้เข้าถึงความหมายภายในของแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ และประเมินคุณค่าในการประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน พื้นที่วิจัยคือแนวคิด หลักการ และกรณีศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการน้อมนำพุทธเศรษฐศาสตร์ไปใช้ในระดับบุคคล ชุมชน และนโยบายสาธารณะ โดยมีการแบ่งกระบวนการวิจัยออกเป็น 3 ขั้นตอนอย่างเป็นระบบ

ขั้นตอนที่ 1 เป็นการศึกษาสภาพการณ์ของแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ในเชิงปรัชญา ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์วรรณกรรมทางวิชาการ ตำราพุทธปรัชญา และพระไตรปิฎกที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐศาสตร์ในมิติของจริยธรรม การดำเนินชีวิต และการใช้ทรัพยากรอย่างมีสติ โดยใช้เครื่องมือในการวิเคราะห์เนื้อหาและกรอบการตีความเชิงปรัชญาเพื่อจำแนกแนวคิดหลัก แนวทางปฏิบัติ และอุดมคติทางเศรษฐกิจตามแนวพุทธ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาผ่านการพัฒนาโดยอิงแนวคิดปรัชญาและตรวจสอบโดยผู้ทรงคุณวุฒิ กระบวนการศึกษานี้เน้นการค้นหาและกลั่นกรองแก่นสาระของแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์อย่างเป็นระบบ เพื่อสร้างความเข้าใจอย่างลุ่มลึกต่อฐานคิดและเป้าหมายของเศรษฐศาสตร์เชิงจริยธรรมที่มุ่งเน้นคุณภาพชีวิตมากกว่าปริมาณของบริโภค

ขั้นตอนที่ 2 เป็นการศึกษาศักยภาพและข้อโต้แย้งต่อแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ โดยมุ่งสำรวจความเห็นต่าง ความท้าทาย และคำวิจารณ์จากนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก นักปรัชญาตะวันตก และนักคิดร่วมสมัย โดยใช้กระบวนการตีความ (Hermeneutics) เพื่อวิเคราะห์นัยทางความหมาย และค้นหาความสัมพันธ์ระหว่างข้อวิพากษ์กับบริบททางความคิด กระบวนการนี้ช่วยให้ผู้วิจัยสามารถมองเห็นขอบเขต ข้อจำกัด และศักยภาพของแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ได้อย่างรอบด้าน พร้อมทั้งใช้กระบวนการไตร่ตรอง (Reflexive Thinking) เพื่อกลับมาพิจารณาคุณค่าของความรู้ที่ค้นพบในแง่ของการนำไปใช้จริง อันเป็นการกลั่นกรองความเข้าใจผ่านทั้งการวิเคราะห์และการสังเคราะห์อย่างมีเหตุผลและมีวิจารณ์ญาณ โดยเน้นการฟังเสียงของ “ข้อโต้แย้ง” อย่างเปิดใจ และพยายามเข้าใจเหตุผลของอีกฝ่าย ก่อนจะสังเคราะห์ความเห็นที่มีเหตุผลเหนือกว่าและมีความยืดหยุ่นบนฐานของความเป็นไปได้เชิงปรัชญา

ขั้นตอนที่ 3 ผู้วิจัยได้สังเคราะห์แนวทางการประยุกต์ใช้พุทธเศรษฐศาสตร์เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยศึกษากรณีตัวอย่างในระดับบุคคล ชุมชน และนโยบายสาธารณะที่ได้นำหลักการของพุทธเศรษฐศาสตร์มาใช้ ทั้งในรูปแบบของการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย การสร้างระบบเศรษฐกิจชุมชนที่เน้นความพอเพียง ตลอดจนการออกแบบนโยบายที่ส่งเสริมจริยธรรมในการผลิตและบริโภค เครื่องมือที่ใช้ในขั้นตอนนี้คือแบบประเมินเชิงคุณภาพและกรอบการไตร่ตรอง โดยมุ่งวิเคราะห์ความสอดคล้องระหว่างหลักคิดทางพุทธกับผลลัพธ์เชิงคุณภาพของชีวิตผู้คน ทั้งในด้านจิตใจ ความสัมพันธ์ และความยั่งยืนทางทรัพยากร กระบวนการนี้เป็นการย้อนกลับไปประเมินคุณค่าของความรู้ที่ได้จากสองขั้นตอนแรก พร้อมกับเสนอแนวทางที่สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในชีวิตจริง อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของการวิจัยเชิงปรัชญาในบริบทพุทธเศรษฐศาสตร์

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยในครั้งนี้นำเสนอผ่านกระบวนการวิเคราะห์เชิงปรัชญาสามขั้นตอน ได้แก่ วิเคราะห์ (Socratic Dialectics), วิจัย (Hermeneutics), และ วิชา (Reflexive Application) เพื่อให้สามารถเข้าใจพุทธเศรษฐศาสตร์ในระดับโครงสร้างความคิดเชิงลึก โดยแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียดดังนี้

1. วิเคราะห์แนวคิดพื้นฐานของพุทธเศรษฐศาสตร์ในเชิงปรัชญา

ผู้วิจัยใช้ภาษาวิธีแบบโสกราตีสในการตั้งคำถามย้อนกลับต่อหลักการพื้นฐานของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งยึดสมมุติฐานว่า “มนุษย์เป็นผู้แสวงหาประโยชน์สูงสุด” (homo economicus) โดยตั้งคำถามว่า

“การแสวงหาประโยชน์ส่วนตนสูงสุด นำไปสู่ความสุขที่แท้จริงหรือไม่?”

“ตัวชี้วัดเชิงวัตถุอย่าง GDP สามารถสะท้อนคุณภาพชีวิตได้จริงหรือไม่?”

จากคำถามเหล่านี้ ผู้วิจัยนำหลัก “อริยสัจสี่” และ “ไตรลักษณ์” มาใช้เป็นเครื่องมือในการวิภาษกับกรอบคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก โดยเฉพาะหลัก ทุกข์-เหตุแห่งทุกข์-นิโรธ-มรรค ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความทุกข์ในระบบเศรษฐกิจเกิดจาก “ตัณหา” หรือความต้องการไม่สิ้นสุด ขณะที่ระบบเศรษฐกิจแบบบริโภคนิยมส่งเสริมความอยากนี้ให้เติบโตไม่รู้จบ ตัวอย่างแนวคิดของ Schumacher (1993) ผู้เสนอว่า “เศรษฐศาสตร์แบบใหม่ต้องถามว่า มนุษย์ต้องการอะไรเพื่อการดำรงอยู่ที่มีความหมาย ไม่ใช่แค่เพื่อผลิตหรือบริโภคเท่าไร” ได้รับการทบทวนผ่านกรอบอริยสัจของพุทธเศรษฐศาสตร์

ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า “อัตตา” คือศูนย์กลางของการบริโภคอย่างไม่รู้จบ การเข้าใจนัตตาจึงเป็นหัวใจของพุทธเศรษฐศาสตร์ในการนำจิตกลับมารู้เท่าทันความต้องการที่แท้จริง มิใช่ความต้องการปรุงแต่งหรือจำแลงผ่านสื่อหรือโฆษณา

2. การวิจัยข้อโต้แย้งต่อพุทธเศรษฐศาสตร์ (Hermeneutics and Evaluation)

ในขั้นนี้ ผู้วิจัยใช้กระบวนการตีความและประเมินค่า (Hermeneutics) เพื่อศึกษาข้อโต้แย้งที่มีต่อแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์จากนักวิชาการและนักเศรษฐศาสตร์แนวตะวันตก โดยจำแนกออกเป็น 3 กลุ่มหลัก:

1) ข้อวิจารณ์เชิงทฤษฎี: เช่น Lennerfors (2015) เห็นว่าพุทธเศรษฐศาสตร์ยังไม่สามารถแทนที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้ เพราะขาดแบบจำลองเชิงคำนวณที่สามารถใช้ในระบบเศรษฐกิจระดับมหภาค

2) ข้อวิจารณ์เชิงปฏิบัติ: เช่น Daniels (2005) ตั้งคำถามว่า การใช้จริยธรรมเชิงพุทธในนโยบายเศรษฐกิจจะไม่เป็นการละเมิดความเป็นกลางทางศาสนาหรือไม่

3) ข้อวิจารณ์เชิงประสิทธิภาพ: เช่น Jackson (2009) เสนอว่า “ความพอเพียง” อาจทำให้ระบบขาดแรงจูงใจในการพัฒนา

ผู้วิจัยตีความข้อโต้แย้งเหล่านี้โดยใช้วิธี “เปิดพื้นที่ความหมาย” ผ่านการอ่านอย่างเข้าใจบริบท และใช้การไตร่ตรองสะท้อนกลับเพื่อตอบคำถาม เช่น พุทธเศรษฐศาสตร์ไม่ปฏิเสธการเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่เปลี่ยนจากการเติบโตไม่รู้จบ เป็น “การเติบโตที่มีขอบเขตทางจริยธรรม” (bounded growth with ethical constraints) นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังนำแนวคิดของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2559) ซึ่งเสนอว่า “เศรษฐศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ต้องมีธรรมะเป็นภูมิคุ้มกัน” มาเทียบเคียงกับแนวคิดของ Zsolnai (2011) ที่เสนอว่า “จริยธรรมต้องเป็นแกนกลางของนโยบายเศรษฐกิจ” เพื่อแสดงความกลมกลืนในระดับสากล

3. การวิธานแนวทางการประยุกต์ใช้พุทธเศรษฐศาสตร์ (Reflexive Application)

ผู้วิจัยใช้กระบวนการไตร่ตรองสะท้อนกลับเพื่อเสนอแนวทางการนำพุทธเศรษฐศาสตร์ไปประยุกต์ใช้จริง โดยจัดเป็น 3 ระดับ ดังนี้:

1) ระดับบุคคล: การฝึกสติและรู้เท่าทันตนเอง เช่น การแยก “want” ออกจาก “need” ซึ่ง Boonsri (2023) เสนอว่าเป็นการสร้างกลไกภายใน (inner mechanism) ในการควบคุมพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

2) ระดับชุมชน: การออกแบบระบบเศรษฐกิจแบบ “เอื้ออาทร” ผ่านสหกรณ์ กลุ่มออมทรัพย์ หรือวิสาหกิจชุมชน ที่มีฐานบนคุณธรรม เมตตา และการพึ่งตน

3) ระดับนโยบาย: การผนวกหลัก “เศรษฐกิจพอเพียง” เข้ากับดัชนีคุณภาพชีวิต เช่น GNH (Gross National Happiness) แทนที่จะวัดความสำเร็จทางเศรษฐกิจด้วย GDP เท่านั้น

ผู้วิจัยได้พัฒนาโมเดล B.U.D.D.H.A. Model เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดที่เชื่อมโยงเศรษฐกิจ จริยธรรม และคุณภาพชีวิตอย่างบูรณาการ โดยโมเดลนี้ถือเป็นผลสังเคราะห์จากการวิเคราะห์ทั้งสามขั้นตอนดังกล่าวข้างต้น

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยในครั้งนี้สะท้อนให้เห็นว่า พุทธเศรษฐศาสตร์ไม่ใช่เพียงทางเลือกด้านคุณค่าทางศีลธรรมของระบบเศรษฐกิจ แต่ยังเป็นกรอบคิดใหม่ที่มีรากฐานทางปรัชญาลึกซึ้ง ซึ่งสามารถเชื่อมโยงการดำเนินชีวิตกับเป้าหมายของความสุขที่แท้จริงได้อย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการวางฐานเศรษฐกิจบนหลักอริยสัจสี่ มรรคมีองค์แปด และไตรลักษณ์ เป็นการเสนอโลกทัศน์ที่ไม่อิงอยู่กับความโลภหรือการสะสมวัตถุ แต่เน้นความเข้าใจธรรมชาติของชีวิตและการอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีเมตตา ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Schumacher (1993) ที่เสนอว่า เศรษฐศาสตร์ควรเป็น “ศาสตร์ที่คำนึงถึงคน” ไม่ใช่แค่ระบบกลไกทางตลาด

เมื่อพิจารณาจากขั้นตอนการวิเคราะห์ในระดับแรก ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า เศรษฐศาสตร์กระแสหลักตั้งอยู่บนสมมุติฐานเกี่ยวกับ “มนุษย์ผู้แสวงหาประโยชน์” ซึ่งขัดกับหลักไตรลักษณ์ที่เน้นการไม่ยึดมั่นถือมั่นและการรู้เท่าทันทุกข์ แนวคิดนี้สอดคล้องกับ Lennerfors (2015) ที่เสนอว่าพุทธ

เศรษฐศาสตร์คือการเปลี่ยนกระบวนการทัศน์จาก “การสะสม” สู่ “การเข้าใจตนเอง” โดยเน้นความสุขที่มีรากฐานจากความสงบภายใน ไม่ใช่การบริโภคภายนอก

ข้อค้นพบนี้จึงเน้นให้เห็นว่าพุทธเศรษฐศาสตร์สามารถเป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนผ่านกระบวนการทัศน์ของการพัฒนาได้ โดยไม่ต้องต่อต้านเศรษฐกิจ แต่แสวงหาทางสายกลางที่พัฒนา “ความสามารถในการใช้ชีวิตอย่างรู้เท่าทัน” มากกว่าการครอบครองทรัพย์สินอย่างไร้จุดหมาย แนวทางนี้เป็นสิ่งที่ผู้วิจัยเห็นว่ายังไม่ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบในเชิงปรัชญา

ในระดับการวิจัย แม้จะมีข้อโต้แย้งจากนักเศรษฐศาสตร์และนักวิจารณ์ร่วมสมัยที่มองว่าพุทธเศรษฐศาสตร์อาจไม่สอดคล้องกับโครงสร้างเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่เน้นการแข่งขันและการเติบโต แต่ผู้วิจัยเห็นว่าข้อโต้แย้งเหล่านั้นมักตั้งอยู่บนสมมุติฐานของการวัดผลเชิงวัตถุ และไม่ได้พิจารณาคุณค่าที่แท้จริงของชีวิตมนุษย์ในเชิงจิตใจ งานของ Zsolnai (2011) และ Gotsis (2023) ช่วยสนับสนุนแนวคิดนี้ โดยทั้งคู่เสนอว่าจริยธรรมและจิตวิญญาณควรถูกวางไว้เป็นศูนย์กลางของระบบเศรษฐกิจ และเสนอให้เศรษฐศาสตร์ไม่หลีกเลี่ยง “คำถามเกี่ยวกับความหมายของชีวิต”

สำหรับการวิธานหรือการประยุกต์ใช้ พบว่าหลักพุทธเศรษฐศาสตร์สามารถนำไปใช้ได้จริงในระดับบุคคลและชุมชน โดยเฉพาะในด้านการสร้างความตระหนักรู้ในความต้องการของตน การฝึกสติ การสร้างระบบเศรษฐกิจที่ยึดโยงกับคุณธรรม เช่น กลุ่มออมทรัพย์ วิสาหกิจชุมชน หรือแม้แต่การออกแบบนโยบายสาธารณะที่ยกระดับคุณภาพชีวิตในมิติจิตใจ ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับแนวทางของ Max-Neef (1991) ที่เสนอว่า “การพัฒนาต้องมีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง” โดยไม่ละเลยความสัมพันธ์เชิงคุณค่าระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติ

นอกจากนี้ งานของ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2559) ที่เสนอว่า เศรษฐศาสตร์จะได้ดีต้องตั้งอยู่บนฐานของศีลธรรม มิใช่แยกขาดจากธรรมะ ก็ถือเป็นแนวทางที่สนับสนุนผลการวิจัยในครั้งนี้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะในประเด็นที่เสนอให้เศรษฐกิจไม่ใช่จุดหมายของชีวิต แต่เป็นเพียงเครื่องมือเพื่อการดำรงอยู่ที่มีคุณภาพ

ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงมิได้เพียงยืนยันความสำคัญของพุทธเศรษฐศาสตร์ แต่ยังเสนอ กรอบวิเคราะห์แบบ B.U.D.D.H.A. Model ซึ่งผู้วิจัยสังเคราะห์ขึ้นโดยเฉพาะ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือทางแนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืน โดยเชื่อว่าความสุขแท้จริงของมนุษย์เกิดจากความสงบเย็นภายใน มากกว่าการสะสมวัตถุภายนอก

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

ผลการวิจัยในครั้งนี้นำไปสู่การสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบ B.U.D.D.H.A. Model ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดที่พัฒนาขึ้นจากการวิเคราะห์เชิงปรัชญาในสามขั้นตอน คือ วิเคราะห์ (Socratic Dialectics), วิจัย (Hermeneutics), และวิธาน (Reflexive Application) โดยอาศัยข้อค้นพบที่ปรากฏในแต่ละระดับดังนี้

1. จากขั้นวิเคราะห์ พบว่า ความทุกข์ในระบบเศรษฐกิจร่วมสมัยมีรากฐานจากตัณหาและอัตตา ซึ่งตรงข้ามกับหลักอนัตตาในพุทธศาสนา การมี “โลกทัศน์แห่งดุลยภาพ” (Balanced View of Life – B) จึงเป็นจุดตั้งต้นของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและชีวิต

2. จากขั้นวิจัย พบว่า แนวคิด “ความต้องการไม่จำกัด” (unlimited wants) ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก นำไปสู่การบริโภคที่เกินความจำเป็น ผู้วิจัยเสนอการกลับมาทบทวนและแยกแยะระหว่าง “want” กับ “need” ซึ่งนำไปสู่การเน้น “ความเข้าใจในความต้องการที่แท้จริง” (Understanding True Needs – U)

3. จากขั้นวิธาน มีข้อค้นพบว่าการฝึกสติและพัฒนาเมตตาภายในส่งผลต่อพฤติกรรมการบริโภคและการอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีคุณธรรม จึงได้เสนอหลักการ “การพัฒนาสันติสุขภายใน” (Development of Inner Peace – D) และ “การบริโภคอย่างมีวินัย” (Disciplined Consumption – D)

4. ขณะเดียวกัน ข้อค้นพบในระดับนโยบายและชุมชนชี้ว่า การออกแบบระบบเศรษฐกิจต้องมุ่งสู่ คุณภาพชีวิตแบบองค์รวม (Holistic Well-being – H) ที่ครอบคลุมมิติกาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ มากกว่าการวัดความเจริญด้วยตัวชี้วัดเชิงวัตถุเพียงอย่างเดียว

5. สุดท้าย ผลการศึกษายังชี้ให้เห็นว่า การผสมผสานจริยธรรมพุทธ เช่น พรหมวิหาร 4 และอิทธิบาท 4 เข้าในระบบเศรษฐกิจ ทำให้เกิดแนวคิด “จริยธรรมประยุกต์ในระบบเศรษฐกิจ” (Applied Ethics in Economics – A) ซึ่งเป็นการนำปรัชญาสู่การออกแบบเชิงระบบอย่างแท้จริง

จากกระบวนการดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้สังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิด B.U.D.D.H.A. Model ดังนี้

B = Balanced View of Life หมายถึง โลกทัศน์แห่งดุลยภาพ

U = Understanding True Needs หมายถึง ความเข้าใจในความต้องการที่แท้จริง

D = Development of Inner Peace หมายถึง การพัฒนาสันติสุขภายใน

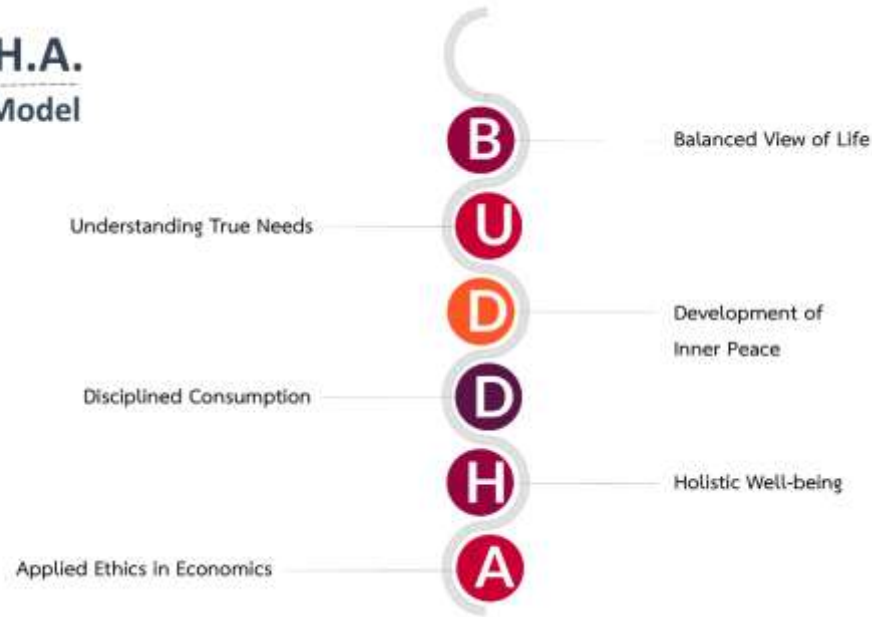
D = Disciplined Consumption หมายถึง การบริโภคอย่างมีวินัย

H = Holistic Well-being หมายถึง คุณภาพชีวิตแบบองค์รวม

A = Applied Ethics in Economics หมายถึง จริยธรรมประยุกต์ในระบบเศรษฐกิจ

องค์ความรู้ใหม่ในการวิจัย สามารถแสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

B.U.D.D.H.A. Model

แผนภาพที่ 2 องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากแผนภาพที่ 2 สามารถอธิบายโดยสังเขป ดังนี้

B: Balanced View of Life หมายถึง โลกทัศน์แห่งดุลยภาพ เป็นการเสนอให้มองชีวิตและเศรษฐกิจด้วยความเข้าใจในไตรลักษณ์ ความไม่เที่ยง ความไม่มีตัวตน และความทุกข์ ซึ่งจะนำไปสู่ความพอดี ไม่สุดโต่ง ทั้งในการบริโภคและการดำเนินชีวิต

U: Understanding True Needs หมายถึง ความเข้าใจในความต้องการที่แท้จริง เป็นการแยกแยะระหว่าง “want” และ “need” โดยใช้สติและปัญญา เพื่อให้มนุษย์ไม่หลงไปกับบริโภคนิยมและความโลภช้อนเร้น

D: Development of Inner Peace หมายถึง การพัฒนาสันติสุขภายใน กล่าวคือ พุทธเศรษฐศาสตร์ชี้ให้เห็นว่าเป้าหมายของชีวิตไม่ใช่ความมั่งคั่งทางวัตถุ แต่คือการดับทุกข์และการฝึกจิตให้อยู่กับปัจจุบันอย่างมีสติ

D: Disciplined Consumption หมายถึง การบริโภคอย่างมีวินัย โดยสร้างระบบเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนหลักความพอเพียง รู้จักประมาณ และการใช้ทรัพยากรอย่างมีเมตตาและรับผิดชอบ

H: Holistic Well-being หมายถึง คุณภาพชีวิตแบบองค์รวม คือ ไม่วัดความเจริญด้วย GDP เท่านั้น แต่รวมถึงความสุขในมิติกาย ใจ สังคม และจิตวิญญาณ ที่เกิดจากความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลและคุณธรรม

A: Applied Ethics in Economics หมายถึง จริยธรรมประยุกต์ในระบบเศรษฐกิจ โดยเสนอให้ใช้จริยธรรม เช่น พรหมวิหาร 4 และอิทธิบาท 4 เป็นหลักในการออกแบบนโยบาย เศรษฐกิจชุมชน และการพัฒนาที่ยั่งยืน

โมเดล B.U.D.D.H.A. นี้ไม่เพียงแต่เป็นผลสังเคราะห์จากข้อค้นพบเชิงปรัชญาในงานวิจัยเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นเครื่องมือแนวคิดสำหรับการเปลี่ยนผ่านกระบวนการทัศน์ทางเศรษฐกิจที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของพุทธเศรษฐศาสตร์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืนทั้งในระดับบุคคล ชุมชน และนโยบายสาธารณะ

สรุป

พุทธเศรษฐศาสตร์มีรากฐานอยู่บนหลักอริยสัจสี่ มรรคมีองค์แปด และไตรลักษณ์ ซึ่งเสนอว่าเป้าหมายของเศรษฐกิจไม่ใช่การแสวงหาความมั่งคั่งทางวัตถุ แต่คือการดำรงชีวิตอย่างมีสติ พอเพียง และไม่เบียดเบียน โดยเน้นการใช้เศรษฐกิจเป็นเครื่องมือในการลดทุกข์และส่งเสริมคุณภาพชีวิตอย่างแท้จริง ผลการวิจัยข้อวิพากษ์และข้อโต้แย้งที่มีต่อพุทธเศรษฐศาสตร์ พบว่า แม้จะมีข้อโต้แย้งว่าพุทธเศรษฐศาสตร์ไม่สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่เน้นการแข่งขันและการเติบโต ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์มีได้ปฏิเสธกลไกตลาด แต่เสนอการเติบโตทางเศรษฐกิจบนพื้นฐานของคุณธรรม ความพอดี และการบริโภคอย่างมีจิตสำนึก ซึ่งสามารถตอบข้อวิจารณ์ได้อย่างมีเหตุผล ภายใต้กรอบจริยธรรมเชิงพุทธ และ ผลการวิจัยแนวทางการประยุกต์ใช้พุทธเศรษฐศาสตร์ พบว่าพุทธเศรษฐศาสตร์สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ 3 ระดับ ได้แก่ ระดับบุคคล (ผ่านการฝึกสติและความพอเพียง), ระดับชุมชน (ผ่านระบบเศรษฐกิจแบบเกื้อกูล เช่น วิสาหกิจชุมชน), และระดับนโยบาย (ผ่านการออกแบบระบบเศรษฐกิจที่คำนึงถึงคุณภาพชีวิตมากกว่าผลตอบแทนเชิงวัตถุ) โดยมีการสังเคราะห์ออกมาเป็นกรอบแนวคิด “B.U.D.D.H.A. Model” ที่เสนอแนวทางเศรษฐกิจแบบใหม่ที่ผสมผสานเศรษฐกิจ จริยธรรม และจิตวิญญาณอย่างสมดุล

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า พุทธเศรษฐศาสตร์มีรากฐานทางปรัชญาอยู่บนหลักอริยสัจสี่ มรรคมีองค์แปด และไตรลักษณ์ โดยชี้ให้เห็นว่าเศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมือในการดำรงชีวิต ไม่ใช่เป้าหมายสูงสุด และการดำเนินชีวิตอย่างมีสติ พอเพียง และไม่เบียดเบียนสามารถนำไปสู่ความสงบเย็นอย่างแท้จริง

ดังนั้น สถาบันการศึกษา ควรนำแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ไปบูรณาการในหลักสูตรด้านเศรษฐศาสตร์ จริยศาสตร์ และการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเฉพาะในรายวิชาที่ว่าด้วย “เศรษฐศาสตร์ทางเลือก” หรือ “จริยธรรมในเศรษฐกิจ” เพื่อปลูกฝังโลกทัศน์ใหม่ให้กับนักศึกษา

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า พุทธเศรษฐศาสตร์สามารถตอบข้อวิพากษ์ต่อระบบเศรษฐกิจทุนนิยมได้อย่างมีเหตุผล โดยไม่ปฏิเสธการเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่เสนอแนวทางการพัฒนาที่

ตั้งอยู่บนคุณธรรม ความพอดี และการบริโภคอย่างมีสติ ดังนั้น องค์การด้านสุขภาวะหรือการส่งเสริมคุณภาพชีวิต เช่น สสส. สามารถนำกรอบแนวคิด B.U.D.D.H.A. Model ไปใช้เป็นเครื่องมือในการออกแบบกิจกรรมเพื่อสร้างการตระหนักรู้ด้านการบริโภคอย่างมีสติ และการสร้างสมดุลระหว่างเศรษฐกิจกับจิตใจ

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่า พุทธเศรษฐศาสตร์สามารถประยุกต์ใช้ได้จริงในระดับบุคคล ชุมชน และนโยบายสาธารณะ โดยสามารถเปลี่ยนแปลงวิธีคิด นำไปสู่การลดความยึดมั่นในวัตถุ และส่งเสริมคุณภาพชีวิตแบบองค์รวม ดังนั้น องค์การปกครองท้องถิ่นและกลุ่มเศรษฐกิจชุมชนสามารถใช้แนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ในการออกแบบระบบเศรษฐกิจพอเพียง และส่งเสริมกิจกรรมเกื้อกูล เช่น กลุ่มออมทรัพย์ วิสาหกิจชุมชนที่ขับเคลื่อนด้วยคุณธรรม

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

งานวิจัยนี้ได้ข้อค้นพบ (องค์ความรู้) ที่สำคัญ คือ โมเดล B.U.D.D.H.A. ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดเชิงบูรณาการที่เชื่อมโยงเศรษฐกิจ จริยธรรม และจิตวิญญาณ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน ทั้งในระดับบุคคล ชุมชน และนโยบายสาธารณะ โดยควรให้ความสำคัญกับ การทดลองใช้ในบริบทจริง เพื่อประเมินผลลัพธ์เชิงคุณภาพ สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไปควรทำวิจัยในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

2.1 การเปรียบเทียบพุทธเศรษฐศาสตร์กับแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียว (Green Economy)

2.2 การศึกษาผลกระทบของการนำพุทธเศรษฐศาสตร์ไปใช้ในชุมชนพอเพียง

2.3 การออกแบบนโยบายสาธารณะที่มีคุณธรรมโดยใช้พุทธเศรษฐศาสตร์เป็นกรณีศึกษาเชิงนโยบาย

เอกสารอ้างอิง

กิริติ บุญเจือ. (2545). *ชุดปรัชญาและศาสนาเซนตัจจอห์น เล่มต้น เริ่มรู้จักปรัชญา*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเซนตัจจอห์น.

กิริติ บุญเจือ. (2560). *ปรัชญาและจริยศาสตร์เบื้องต้น*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2559). *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลบอล คิมทอง.

อภิชัย พันธเสน. (2558). *พุทธเศรษฐศาสตร์: วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

อภิชัย พันธเสน. (2564). *พุทธเศรษฐศาสตร์*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

- Boonsri, P. (2023). The production of quantitative Buddhist economics. *Journal of International Buddhist Studies*, 14(2), 94–131. Retrieved from <https://so09.tci-thaijo.org/index.php/jibs/article/view/2881>
- Brown, C. (2015). Buddhist economics: An enlightened approach to the dismal science. *Challenge*, 58(1), 23–28. <https://doi.org/10.1080/01603477.2015.990826>
- Daniels, P. L. (2005). Economic systems and the Buddhist world view: The 21st century nexus. *Social Economics*, 33(2), 145–173. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.socec.2004.09.010>
- Gotsis, G. (2023). Buddhist economics: Philosophical premises and environmental policy implications. In N. Singh, M.C. Vu, I. Chu, & N. Burton (Eds.), *Faith Traditions and Sustainability* (pp. 123–140). https://doi.org/10.1007/978-3-031-41245-5_6
- Jackson, T. (2009). *Prosperity without Growth – Economics for a Finite Planet*. London: Earthscan.
- Kuhn, T. S. (1970). *The structure of scientific revolutions*. (2nd ed.). Chicago: University of Chicago Press.
- Lennerfors, T. T. (2015). Buddhist economics as a new paradigm towards happiness. *Futures*, 68, 36–45. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2014.09.003>
- Max-Neef, M. (1991). *Human scale development: Conception, application and further reflections*. New York: Apex Press.
- Schumacher, E. F. (1993). *Small is beautiful: Economics as if people mattered*. London: Vintage.
- Zsolnai, L. (2011). *Spirituality and ethics in management*. Dordrecht: Springer.